

פשט, טפש, שפט

בפרשתנו קוראים אנו על התגלות ה' למשה (שמות לג יג-כג), הפיוס שאחרי חטא העגל. משה מבקש מהקב"ה שתי בקשות: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה... אִם נָא מְצֹאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ הוֹדְעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ", "וַיֹּאמֶר ה' הֲרָאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדְךָ". ברשימה זאת נתעכב בעיקר על מילה אחת בבקשה, מילת מפתח במה שיבוא לאחר מכן: "הֲרָאֵנִי". נתעכב, כדי לשמוע את קריאתם של הפילוסופים היהודיים, מר' סעדיה גאון [רס"ג] ועד הרמב"ם, המלמדים אותנו שעלינו להיזהר מה'אנתרופומורפיזם', מה'האנשה', דהיינו, תפיסה פשטנית ומוחשית של הדימויים האנושיים של הקב"ה המצויים בטקסט המקראי.

ארבעים ותשעת הפרקים הראשונים בספרו הקלאסי של הרמב"ם, ה'מורה נבוכים', מוקדשים להסברת כוחה של השפה, השפה ומתוך כך המלכודת שהיא מניחה לפנינו; כוחה של השפה המקראית אך גם של כל שפה, קל וחומר של השפה השירית. היטיב להדגים זאת ר' סעדיה גאון כשכתב ב'אמונות ודעות' (מאמר שני, י) על עשרה ביטויים של האנשה המיוחדים להקב"ה: "ראש כאמרו 'יכובע ישועה בראשו', ועין כאמרו 'עיני ה' א-להיך בה', ואוזן כאמרו 'כי בכיתם באזני ה', ופה כאמרו 'על פי ה', ושפה כאמרו 'ומוצא שפתי לא אשנה', ופנים כאמרו 'יאר ה' פניו אליך', ויד כאמרו 'הנה יד ה', ולב כאמרו 'ויאמר ה' אל לבו', ומעיים כאמרו 'על כן המו מעי לו', ורגל כאמרו 'והשתחוּו להדום רגליו'".

רס"ג מזהיר אותנו לא לקחת את הביטויים האלה כפשוטם. מניין לו? אולי באמת היו הנביאים פרימיטיביים ואינפנטיליים? רס"ג עונה בהצביעו על כך, שרטוריקה דומה מופעלת ביחסינו אל העולם הדומם. אנו מייחסים לארץ: "ראש 'וראש עפרות תבל', ועין כאמרו 'וכסה את עין הארץ', ואזן כאמרו 'והאזיני ארץ', ופנים כאמרו 'על פני הארץ', ופה כאמרו 'ותפתח הארץ את פיה', וכנף כאמרו 'מכנף הארץ', ויד כאמרו 'על יד הנהר', ושפה כאמרו 'על שפת היאר', ולב כאמרו 'קפאו תהומות בלב ים', וטבור כאמרו 'היושב על טבור הארץ', ובטן כאמרו 'מבטן שאול שועתי', ורחם כאמרו 'ים בגיחו מרחם יצא', וירך כאמרו 'וקבצתים מירכתי ארץ'".

ורס"ג מדגיש: "כך היא מהותה ודרכה [של השפה], שמרחיבה ושואלת וממשילה". אנו לומדים כאן מה שניתן לכנות 'עיקרון גובה העיניים'. אנו, בני האדם, מייחסים דרך השפה, למציאות שמעלינו ואף זו שמתחתנו, את אותן התכונות שאנו מכירים בעצמנו, דרך האלגוריה, המטפורה, המשל, הדימוי. כך יוצרים אנו מטען אמוציונלי לתיאורנו. זהו אמצעי בעל כוח עצום, ומתוך כך מסוכן מאוד. הוא עלול להכשיל לא רק את התמימים הלוקחים אותם כפשוטם, אלא גם את ההיפר-מתוחכמים החושבים שאנו לוקחים אותם כפשוטם.

לפני שנים רבות שמעתי הרצאה של אברהם יהושע הָשֵׁל שאמר בה, ש"אותיות פשט הן הן אותיות טפש". אחרי שנים גיליתי שאת המשחק הזה, בין 'פשט' לבין 'טפש', לקח השל מ'בני יששכר', ספרו הגדול של רבי צבי אלימלך מדינוב. בהתלהבותי על החידוד היפה, חזרתי עליו בפני מורי הגדול, פרופ' שושני. הוא כמובן לא התרשם, והגיב מיד: "כן, אבל הן גם אותיות שפט". כשופט, צריכים אנו לעמול קשה, תוך ניסיון להגיע למשפט צדק. יש דברים שנאמרו שלא כפשוטם, אך גם בהוצאת הדברים מפשוטם אין להגזים. לפעמים צריכים להשאירם שם. בפרפרזה לשיר הידוע עלינו לומר: "הענק לי א-לי, את האומץ להוציא מפשוטם את הפסוקים שאינם כפשוטם, ואת עוז הנפש להשאיר כפשוטם את אלה שאסור לנגוע בהם, וברכני בתבונה – להבדיל בין השניים". כנאמר בספר תהלים (קיט, יח) עלינו להתפלל: "גַּל עֵינֵי וְאַפִּיטָה נְפִלְאוֹת מִתּוֹרַתְךָ". על נושא זה עומד ר' אברהם אבן עזרא (הראב"ע) בהקדמתו הנפלאה לפירוש התורה. הוא מתפלמס שם עם דרכים לא נכונות בפירוש התורה. אחת הדרכים שהוא מבקר היא הפרשנות הנוצרית הקלאסית שהפכה את המצוות לסמלים בלבד, תוך ביטול הפשט ומתוך כך שלילת המצוות. וכך כותב הראב"ע שכל שמן ההכרח שהפרשנות

"בכף מאזני הלב תהיה שקולה,

כי יש בלב דעה, מחכמת יושב קדם נטועה...

כי לא נתנה תורה לאשר אין דעת לו,

והמלאך בין אדם ובין א-להיו הוא שכלו".

ראב"ע דורש פרשנות אחראית, ללא מניפולציות "ולא נגשש קיר כעיוורים, ולפי צרכינו נמשוך הדברים". הוא מביא דוגמה יפהפייה, ומצביע על 'מילת בשר וערלת לבבות'. שני פסוקים רמוזים כאן: "וּנְמַלְתֶּם אֶת בָּשָׂר עֶרְלַתְכֶם - וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (בראשית יז, יא), "וּמַלְתֶּם אֶת עֶרְלַת לְבַבְכֶם - וְעֶרְפְּכֶם לֹא תִקְשׁוּ עוֹד" (דברים י, טז). רק התבונה, השכל שהוא המלאך, המתווך, בין אדם לבין א-להים, מורה לנו שמילת הבשר היא כפשוטה, וכך עושים אנו מאז דורי דורות, ומילת ערלת הלב לא. מילה זאת היא סמל לשינוי האישיות של האדם והאנושות כולה, ולא ניתוח לב פתוח או פולחן האצטקים במקסיקו.

ניתן לומר שכל ההתפתחות המדעית האנושית, לדורותיה, היא ניסיון להתגבר על ההאנשה. אני זוכר עוד מה שלמדוני בתיכון, חוס וקור הן תופעות סובייקטיביות, במציאות יש רק טמפרטורה. היום, יודע אני שגם את ה'סובייקטיביות' הזאת עלינו לכבד, גם היא אמת. ובכל זאת, עלינו להתגבר על העולם "המואנש". הדוגמה הדרמטית ביותר בכיוון זה היא תורת היחסות. כשלמדנו פיסיקה דיברנו על כוחות, כוח המשיכה, למשל. בא איינשטיין ולימד אותנו שמושג ה'כוח' הוא אנושי, אנושי מדי. מה שתפסנו ככוחות אינן אלא תופעות ושינויים גיאומטריים של החלל. אני מתאר לי שהקורא התמים איבד אותי כאן (אם לא קודם). אני מצטדק, אך זהו בדיוק מה שמתרחש. עם התקדמות המדע, המציאות מתרחקת מגובה העיניים. הדברים נעשים מופשטים ומוזרים יותר ויותר. ללא ספק, זה לא הפרק האחרון,

הדרך הארוכה שהלכנו בה לא נסתיימה. אולם, הדרך הייתה הכרחית, והיא הביאנו עד הלום. ועדיין הדימויים האנושיים חשובים. תודה להם אנו משיגים קירוב פסיכולוגי לאמת.

הדרכים

הרמב"ם מסביר את שתי בקשותיו של משה (מ"נ א, נד). הבקשה "הֲרֵאֵנִי נָא אֶת פְּבִדְךָ" היא לדבריו הניסיון להגיע לידיעת הא-להים, להשיג את מהותו. זה בלתי אפשרי: "לא תוכל לראות את פָּנַי". הקב"ה מציב את משה "בְּנִקְרַת הַצּוּר". משה רואה בחזונו כאילו הקב"ה מכסה את עיניו בידו, ועובר לפניו, וְהִסְרֹתִי אֶת פְּנֵי - וְרָאִיתָ אֶת אַחֲרֵי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ".

מה פשר החזון הזה? אולי כדי להבין אותו נוכל להשתמש באינטואיציה המצויה בכתבי עמנואל לוינס, הממשיך לדעתי בדרכו של הרמב"ם. לוינס מדבר פעמים רבות על 'עקבות'. נתאר לעצמנו שאנו מצויים במדבר הזר לנו לחלוטין, ללא מפה, וללא סימן שידריך אותנו. משה, ראה מרחוק דמות המתרחקת, והלך 'בעקבותיה'. אנו לא ראינו את הדמות, אבל אנו יכולים במידת מה לראות את העקבות הללו, את עקבותיו של הקב"ה. הם הרגשות המוסריים המצויים בתוכנו. משה מבקש "הוֹדֵעֵנִי נָא אֶת דְּרָכְךָ וְאַדְעֶךָ". התשובה היא י"ג מידות של רחמים, עקרונות המוסר המקראי, ומוקד המצוות כולן: "וְהִלַּכְתָּ בְּדִרְכָּיו" (דברים כח, ט). אנו נוודים במדבר מוסרי, ועומדים בפני דילמות קשות. או אז חייבים אנו לנסות ולמצוא את דרכו של הקב"ה וללכת אחריו.